

Концепція правової допомоги: питання теорії

Concept of legal assistance: theory issues

Мирослава Громовчук, Іван Рогач

Ключові слова:

правова допомога, інститут адвокатури, механізм захист прав людини.

Key words:

legal assistance, advocacy, mechanism of human rights.

Поняття правової (юридичної) допомоги відображає правове явище, яке характеризується універсальністю, а тому воно охоплює всі сфери здійснення прав і обов'язків людини і громадянина, супроводжує реалізацію практично всіх прав, свобод, законних інтересів особи, її правову діяльність.

Відзначимо, правову допомогу в правових джерелах пропонується розглядати і як досить широке поняття, що включає всі форми соціально-активної поведінки, всю сукупність засобів і методів, спрямованих на забезпечення і захист суб'єктивних прав, юридичну допомогу як особливий вид процесуальної діяльності, регламентованої чинним законодавством, здійснюваної юридичними засобами. При цьому, зокрема, М. Міняйленко розглядає юридичну допомогу, з одного боку, як міжгалузевий правовий інститут, що об'єднує в своєму складі правові норми, а з іншого – як самостійний, відокремлений вид юридичної діяльності, що дає змогу суб'єктам права з найбільшою ефективністю захищати свої суб'єктивні права та спірні інтереси¹.

На думку В. Єфименко, головний зміст поняття «надання юридичної допомоги» становить «сприяння здійсненню прав та інтересів громадян або організацій в найрізноманітніших його формах». При цьому автор виділяє її основні характеристики: це професійна діяльність, позбавлена державно-владного змісту; юридична допомога надається зацікавленій особі на підставі чітко визначених законом юридичних підстав (договорів адміністративних актів, довіреності); надання юридичної допомоги обмежується лише посвідченням законних прав та інтересів осіб, що звернулася за нею, і не може виходити за ці межі².

Ю. Курічев вважає, що під юридичною допомогою під час здійснення правосуддя в широкому аспекті слід розуміти діяльність державних і громадських органів, використовувані ними методи та засоби, спрямовані на надання громадянам і організаціям юридичної допомоги. Юридична допомога, на думку вченого, у вузькому сенсі передбачає можливість для учасників процесу користуватися кваліфікованою допомогою адвокатів, тих чи інших організацій і громадян, які володіють необхідними знаннями в галузі юриспруденції³. При цьому, на наш погляд, перевагою вищенаведеного визначення Ю. Курічева є вказівка на засоби та методи, недоліком – те, що за визначеними двома аспектами не вбачається єдине поняття юридичної допомоги особи і, як наслідок, має місце характеристика юридичної допомоги «від суб'єктів», тавтологічність визначення («допомога – дії, спрямовані на надання допомоги»).

Згідно з твердженням О. Решетнікової, юридична допомога передбачає цілеспрямовану діяльність щодо сприяння у використанні наданих законом можливостей зацікавленій особі в межах реалізації запропонованих нормами права положень у конкретних правовідносинах⁴.

¹ Міняйленко Н.Н. Право на юридическую помощь и механизм его обеспечения в современной России (теоретико-правовой аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Н.Н. Миняйленко. – СПб., 2000. – С. 13–14.

² Єфименко В.И. Юридическая помощь гражданам и организациям: понятие и место в системе правоохраны / В.И. Ефименко // Актуальные проблемы: законодательства и правоприменительной практики : сб. статей. – М., 1988 – С. 43-45.

³ Курічев Ю.А. Доступность юридической помощи – общий принцип правосудия / Ю.А. Курічев // Правоведение. – 1990. – № 5. – С. 68–72.

⁴ Решетникова О.М. Квалифицированная юридическая помощь в гражданском процессе / О.М. Решетникова // Учен. записки юрид. ин-та Краснояр. гос. ун-та. Вып. 1 / отв. ред. Т.В. Сахнова. – Красноярск, 2001. – С. 319–322.

А. Воробйов, О. Поляков, Ю. Тихонравов визначають юридичну допомогу як систему дієвих заходів правового призначення щодо захисту охоронюваних законом інтересів особи. Ця система містить, по-перше, дії, спрямовані на державні органи та державних службовців, зайнятих головним чином у судовій та правоохоронній системах, а по-друге, поради правового характеру особі з метою попередити виникнення або мінімізувати наслідки несприятливої для нього життєвій ситуації, що підлягає регулюванню правовими нормами⁵.

В. Качалов та О. Качалова під юридичною допомогою розуміють систему заходів, що спрямовані на забезпечення і захист прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб, що реалізуються адвокатурою, нотаріатом, юридичними фірмами, громадськими об'єднаннями тощо та мають своєю метою досягнення правової захищеності в максимальному ступені⁶.

При цьому вищенаведене визначення юридичної допомоги особи будується не від її змісту як діяльності, а тільки від кола суб'єктів, що її здійснюють. Такий підхід взагалі є характерним для вітчизняної юридичної науки та практики з питання про поняття юридичної допомоги особи. Під юридичною допомогою особі, як правило, розуміють діяльність насамперед адвокатів, а також юрисконсультів (юридичних служб), нотаріусів, громадських організацій та інших суб'єктів. Часто віднесення того чи іншого суб'єкта до суб'єкта надання юридичної допомоги людині і громадянину не аргументується, а вважається очевидним⁷.

Як бачимо з вищенаведеного, сьогодні в правовій науці не існує однозначного визначення поняття правової допомоги. В аналізованих нами джерелах можна зустріти такі розуміння досліджуваної правової категорії:

- 1) це допомога, яка надається лише в разі захисту від обвинувачення в кримінальних справах тільки адвокатами;
- 2) це будь-який вид правової допомоги, за винятком захисту особи від обвинувачення в кримінальних справах, який є однопорядковим із правовою допомогою поняттям і не включається до останнього⁸;
- 3) це будь-який вид допомоги, який надається адвокатами, на відміну від приватно-практикуючих юристів, які не є адвокатами (фахівці в галузі права), та юридичних осіб приватного права (юридичних фірм, юридичних компаній), що надають правові послуги;
- 4) це будь-яка допомога правового характеру, яка надається безоплатно на підставах, визначених законом, та суб'єктами, передбаченими в законі⁹.

Оскільки, відповідно до ч. 1 ст. 48 Конституції Російської Федерації кожному гарантується право на одержання *кваліфікованої* юридичної допомоги, російські вчені пропонують такі визначення «кваліфікованої юридичної допомоги»:

- 1) це діяльність осіб, що володіють спеціальними знаннями в галузі права для надання якісних правових послуг¹⁰;
- 2) це консультаційні послуги та представництво інтересів¹¹;
- 3) це не стільки право підозрюваного, обвинуваченого, підсудного мати захисником будь-яку особу, яку він вважає кваліфікованою, скільки залучення для здійснення захисту особи, що дійсно володіє відповідними професійними навичками (адвокат)¹²;
- 4) це гарантована законом можливість особи отримати необхідну допомогу від осіб, що володіють спеціальними юридичними знаннями, уміннями та навичками, що дає людині можливість ефективно захищати й відстоювати свої права та законні інтереси¹³.

⁵ Воробьев А.В. Теория адвокатуры / А.В. Поляков, А.В. Воробьев, Ю.В. Тихонравов. – М., 2002. – 233 с.

⁶ Качалов В.И. Юридическая помощь в Российской Федерации: схемы и комментарии / В.И. Качалов, О.В. Качалова. – М., 2002. – С. 35.

⁷ Наливайко В.С. Поняття і значення правової допомоги в Україні / В.С. Наливайко // Юриспруденція: теорія і практика. – 2009. – № 2. – С. 12–16.

⁸ Бірюкова А.М. Щодо проекту закону України «Про правову допомогу», розробленого Міністерством юстиції України : зауваження і пропозиції / А.М. Бірюкова, С.В. Гончаренко // Адвокат. – 2004. – № 2. – С. 20–25.

⁹ Волков А. Бесплатная юридическая помощь / А. Волков, А. Гаврушко // Юридическая практика. – 2003. – 12 авг.

¹⁰ Невская О.В. Что такое квалифицированная юридическая помощь? / О.В. Невская // Адвокат. – 2004. – № 11. – С. 38–41.

¹¹ Кудрявцева А.В. Участие адвоката-защитника на стадии предварительного расследования и в суде первой инстанции : [монография] / А.В. Кудрявцева, В.С. Попов. – Челябинск : Полиграф Мастер, 2006. – 180 с.

¹² Орлов А.В. Конституционные нормы, обеспечивающие право на защиту в российском уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А.В. Орлов. – Саратов, 2004. – 205 с.

¹³ Смагин Г.А. Конституционно-правовые вопросы оказания юридической помощи в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук / Г.А. Смагин. – М., 2003. – 221 с.

Відзначимо також, що в правовій літературі поряд із поняттям «правова допомога» використовують поняття «юридична допомога», «правові послуги», «юридичні послуги». Деякі вчені вважають ці поняття синонімами, тобто різними назвами одного й того ж явища¹⁴. Інші ж розкривають зміст і ознаки поняття «правова допомога» через доступ до юридичних благ у вигляді юридичних послуг¹⁵.

Юридична допомога визначається як сукупність заходів із надання правових послуг юридичним та фізичним особам, має на меті правильну їх юридичну орієнтацію у різноманітних правових ситуаціях¹⁶. При цьому «Большой юридический словарь» (Росія) не розмежує значення категорій «правова допомога» та «юридична допомога», визначаючи, що правова (юридична) допомога – це державна, недержавна (приватна, комерційна) діяльність кваліфікованої допомоги фізичним і юридичним особам в розумінні, правильному застосуванні та дотриманні законодавства, консультації з юридичних питань і питань права, що спрямовані на захист і сприяють дотриманню прав і законних інтересів громадян¹⁷.

Деякі вчені доводять потребу залишити за терміном «правова допомога» смислу, що надається йому в міжнародному праві, а для позначення виду допомоги особі в правовій сфері використовувати словосполучення «юридична допомога особі»¹⁸.

П. Фадеєв відзначає, термін «правова допомога» потребує розгляду у двох площинах: на національному (внутрішньодержавному) та міжнародному (міждержавному) рівні. При цьому, за твердженням вченого, у першому разі особа, будучи суб'єктом кримінального процесу, через державні органи за допомогою захисника або самостійно реалізує свої права; у другому – особа, за окремими винятками, переважно через державу, що є суб'єктом міжнародного права, забезпечує захист своїх прав і свобод¹⁹.

А. Баранов та П. Марфіцин визначають юридичну допомогу як сприяння громадянам, посадовим та юридичним особам у вирішенні питань, пов'язаних із застосуванням норм права. Найбільш розповсюдженою згадані автори вважають юридичну допомогу, яку надають:

- а) у кримінальному процесі – захисник обвинуваченого (підозрюваного), представник потерпілого, цивільного позивача або цивільного відповідача;
- б) у цивільному процесі – представник позивача, відповідача або третьої особи;
- в) у господарському процесі – представник позивача або відповідача;
- г) в адміністративному процесі – представник громадянина в державних органах, який також здійснює надання консультацій, довідок;
- г) інша допомога – це складання заяв, скарг та інших документів²⁰.

За вірним твердженням Н. Хмельовської, не відкидаючи доцільності поділу юридичної допомоги за окремими процесами, нелогічним є отожднення її змісту із функціями надавачів такої допомоги. При цьому вчена визначає, що юридична допомога – це аргументована законодавством, правовими нормами та/чи практичним їх застосуванням, конкретизована правознавчим змістом допомога, спрямована на забезпечення реалізації, захисту або відновлення конкретного права чи свободи людини, громадянина, особи. Запропоноване визначення означає, що юридична допомога – це не будь-яка допомога, а лише та, що має нормативний характер, тобто для надання якої існує ідентифікована надавачем законодавча підстава²¹.

¹⁴ Ильина Т.И. Обязательства по оказанию правовых услуг в Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т.И. Ильина. – 2007. – 19 с.

¹⁵ Мельниченко Р.Г. Конституционное право на юридическую помощь : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Р.Г. Мельниченко. – Волгоград, 2001. – 21 с.

¹⁶ Український юридичний термінологічний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.marazm.org.ua/document/termin/index.php?file>.

¹⁷ Большой юридический словарь / [ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских]. – М.: ИНФРА, 2004. – 704 с.

¹⁸ Панченко В.Ю. Юридическая помощь личности (общетеоретический аспект) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / В.Ю. Панченко. – Красноярск, 2004. – 210 с.

¹⁹ Фадеев П.О. О понятии правовой помощи личности в уголовном процессе / П.О. Фадеев // Уголовный процесс. – 2002. – № 1. – С. 73–75.

²⁰ Баранов А.М. Словарь основных уголовно-процессуальных понятий и терминов / А.М. Баранов, П.Г. Марфицин // «Правовые технологии» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lawtech.agava.ru/pub/buppdic/g0000313.htm>.

²¹ Хмельовська Н.В. Розмежування понять «правова допомога» та «юридична допомога» як основа цілісної системи правової допомоги / Н.В. Хмельовська // Вісник Академії адвокатури України. – Число 3 (25). – 2012. – С. 143–149.

Отже, сутність правової допомоги полягає в тому, що:

- 1) надання допомоги ґрунтується на встановленні її змісту на основі конкретизації правового поля, до якого вона належить та у якому надається певній людині та громадянину;
- 2) допомога спрямована на забезпечення точно визначеного права, щодо якого в особи є потреба в реалізації, захисті чи відновленні;
- 3) видом юридичної допомоги є допомога особі в певній галузі (виді, напрямі, розділі, пункті) права, яким вона обґрунтовується, аргументується та убезпечується.

Разом із тим категорія «правова допомога» є ширшим від поняття «юридична допомога», оскільки перебуває в системі загальнообов'язкових, формально-визначених правил поведінки, які встановлюються, охороняються і гарантуються державою з метою врегулювання найважливіших суспільних відносин.

Категорія «правова допомога» має низку особливостей, серед яких, на наш погляд, варто виділити такі:

- 1) сутність правової допомоги передбачається в більш широкому аспекті щодо її конкретного правового змісту (останній може стосуватися різних із виокремлених видів права), оскільки в розкритті сутності основним є спрямованість (адресність) на забезпечення реалізації прав і свобод людини, громадянина, особи, захисту цих прав і свобод, їх відновлення в разі порушення;
- 2) конкретизація змісту правового характеру допомоги щодо прав та свобод, які потребують захисту чи відновлення при порушенні, приводить до визначення виду чи сукупності видів юридичної допомоги, які містить певна правова допомога²².

Саме тому, вважаємо, **правова допомога** – це закріплена в Основному законі держави та деталізована в поточному галузевому законодавстві сукупність видів юридичної допомоги, що надається адвокатами, нотаріусами, юрисконсультами громадських об'єднань та іншими уповноваженими на це суб'єктами та функціонує з метою забезпечення реалізації конституційних прав і свобод людини та громадянина, захисту цих прав, а також відновлення їх у разі порушення.

Анотація

Стаття присвячена висвітленню особливостей реалізації права громадян на правову допомогу. Автори визначають співвідношення правових категорій, що безпосередньо впливають із права громадян на правову допомогу та механізму його реалізації.

Summary

The article is devoted to highlighting features for ensuring the right to legal assistance. The authors define the legal relationship categories that directly derive from the right of citizens to legal assistance mechanism and its implementation.

Використана література:

1. Миняйленко Н.Н. Право на юридическую помощь и механизм его обеспечения в современной России (теоретико-правовой аспект): автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Н.Н. Миняйленко. – СПб., 2000. – С. 13–14.
2. Ефименко В.И. Юридическая помощь гражданам и организациям: понятие и место в системе правоохраны / В.И. Ефименко // Актуальные проблемы: законодательства и правоприменительной практики: сб. статей. – М., 1988 – С. 43–45.
3. Куричев Ю.А. Доступность юридической помощи – общий принцип правосудия / Ю.А. Куричев // Правоведение. – 1990. – № 5. – С. 68–72.
4. Решетникова О.М. Квалифицированная юридическая помощь в гражданском процессе / О.М. Решетникова // Учен. записки юрид. ин-та Краснояр. гос. ун-та. Вып. 1 / отв. ред. Т.В. Сахнова. – Красноярск, 2001. – С. 319–322.

²² Удод М.В. Щодо поняття правова допомога / М.В. Удод, Ю.Г. Рябчиць // Вісник Донецького національного університету, сер. В: Економіка і право. – Вип. 1. – Т. 2. – 2011. – С. 502–506.

5. Воробьев А.В. Теория адвокатуры / А.В. Поляков, А.В. Воробьев, Ю.В. Тихонравов. – М., 2002. – 233 с.
6. Качалов В.И. Юридическая помощь в Российской Федерации: Схемы и комментарии / В.И. Качалов, О.В. Качалова. – М., 2002. – С. 35.
7. Наливайко В.С. Поняття і значення правової допомоги в Україні / В.С. Наливайко // Юриспруденція: теорія і практика. – 2009. – № 2. – С. 12–16.
8. Бірюкова А.М. Щодо проекту закону України «Про правову допомогу», розробленого Міністерством юстиції України: зауваження і пропозиції / А.М. Бірюкова, С.В. Гончаренко // Адвокат. – 2004. – № 2. – С. 20–25.
9. Волков А. Бесплатная юридическая помощь / А. Волков, А. Гаврушко // Юридическая практика. – 2003. – 12 авг.
10. Невская О.В. Что такое квалифицированная юридическая помощь? / О.В. Невская // Адвокат. – 2004. – № 11. – 38–41.
11. Кудрявцева А.В. Участие адвоката-защитника на стадии предварительного расследования и в суде первой инстанции : [монография] / А.В. Кудрявцева, В.С. Попов. – Челябинск : Полиграф Мастер, 2006. – 180 с.
12. Орлов А.В. Конституционные нормы, обеспечивающие право на защиту в российском уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / А.В. Орлов. – Саратов, 2004. – 205 с.
13. Смагин Г.А. Конституционно-правовые вопросы оказания юридической помощи в Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук / Г.А. Смагин. – М., 2003. – 221 с.
14. Ильина Т.И. Обязательства по оказанию правовых услуг в Российской Федерации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Т.И. Ильина. – 2007. – 19 с.
15. Мельниченко Р.Г. Конституционное право на юридическую помощь : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Р.Г. Мельниченко. – Волгоград, 2001. – 21 с.
16. Український юридичний термінологічний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.marazm.org.ua/document/termin/index.php?file>.
17. Большой юридический словарь / [ред. А.Я. Сухарева, В.Е. Крутских]. – М. : ИНФРА, 2004. – 704 с.
18. Панченко В.Ю. Юридическая помощь личности (общетеоретический аспект) : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / В.Ю. Панченко. – Красноярск, 2004. – 210 с.
19. Фадеев П.О. О понятии правовой помощи личности в уголовном процессе / П.О. Фадеев // Уголовный процесс. – 2002. – № 1. – С. 73–75.
20. Баранов А.М. Словарь основных уголовно-процессуальных понятий и терминов / А.М. Баранов, П.Г. Марфицин // «Правовые технологии» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.lawtech.agava.ru/pub/buppdic/g0000313.htm>.
21. Хмелевська Н.В. Розмежування понять «правова допомога» та «юридична допомога» як основа цілісної системи правової допомоги / Н.В. Хмелевська // Вісник Академії адвокатури України. – Число 3 (25). – 2012. – С. 143–149.
22. Удод М.В. Щодо поняття правова допомога / М.В. Удод, Ю.Г. Рябчиць // Вісник Донецького національного університету, сер. В: Економіка і право. – Вип. 1. – Т. 2. – 2011. – С. 502–506.

Мирослава Громовчук

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри конституційного права та порівняльного правознавства
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Іван Рогач

кандидат юридичних наук,

Висока школа імені Я. Ясінського
(м. Сладковічево, Словачька Республіка)